

Лаж не познаје границе

Проф. др *Миланко Јовићевић*
(Приказ књиге *Људи лажи* М. Скота Пека)

Публикација психијатра М. Скота Пека по много чему ја актуелна, изазовна, занимљива и дискутабилна. Она иницира полемичке и стимулативне проблеме научнометодолошког, филозофског и теолошког карактера у ауторовом покушају да расветли основну проблематику којом се бави. У средишту пажње у његовом делу је проблематика зла и лажи, па је стога својој књизи дао назив: *Људи лажи*. У предговору књиге аутор наглашава да је то „опасна књига“, али потребна и лековита. Своје дело упућује широј јавности, уз критички осврт и следеће мисли: „Ништа што је овде написано немојте сматрати завршним чином“. Можда је то и највећа вредност коју је сам аутор изрекао о својој књизи, пре свега због тога што се ухватио укоштац да разматра проблем људске нарцисоидности, незрелости и неформираног профила личности у биолошком, менталном, социолошком и етичком смислу на савременом степену антрополошке еволуције. Мане и недостатке личности, поремећаје понашања, душевног живоата и морала, аутор је изразио у семантичком појму зла, које је присутно код појединца и групе.

Аутор у књизи, као лекар психијатар, приказује своја искуства у лечењу менталних поремећаја и лечењу болесника с озбиљнијим неуротичним обољењима. Кроз та своја искуства, као психијатар психоаналитичке оријентације, илустративно је приказао своје пацијенте – Џорџа, Шарлину, Били и друге. Напори аутора да помогне својим болесницима применом индивидуалне психотерапије више су него евидентни и хумани, и завређују посебну стручну расправу и оцену. Али, у психотерапеутској активности аутора дискутабилни су идејни концепти на којима се она заснива у откривању зла у човеку и борби против њега. Аутор се представља и као апологета хришћанства (прекрстио се у 43. години живота), па самим тим откривање зла тражи и у теолошким тумачењима, поред тога што прихвата и примењује научномедицинске принципе и филозофска тумачења. То би се могло схватити и као тражење компромиса у научним, филозофским и теолошким областима, али остаје отворено питање колико се могу помирити наука, религија и медицинска пракса. То је можда и један од разлога што се аутор

амбивалентно понаша у односу на улогу и значај појма Бога и религије, природе зла и „сатане“ у људском бићу, како сам наглашава. Стиче се утисак да он настоји да пронађе компромисна решења која могу бити од највеће вредности за откривање природе зла и лажи. У поглављу у којем говори о религијском концепту психологије то се евидентно уочава када каже: „Чак ни Бог не може да излечи особу која не жели да се излечи“. Тиме показује да његово схватање и тумачење појма Бога не подразумева свемоћно владање светом, већ су његове могућности ипак ограничене у људским улогама.

У полемици и покушају откривања зла у људима који истовремено и лажу, аутор првенствено разматра поремећене структуре личности које су лишене одговорности и поседују специфичне психолошке особине које утичу на њихово понашање. Такве особе показују упорност и деструктивност у понашању, живе на рачун других људи, и то чине веома прикривено. Ти људи су претерано нетолерантни према критици или некој повреди личности због њихове нарцисоидности. Они придају велики значај мишљењу других људи када се ради о њиховој репутацији, али су и претенциозни и у себи негирају осећање мржње и осветољубивости. На интелектуалном плану у тренуцима стреса показују благе шизофрене поремећаје мишљења. Пошто аутор ту и тамо говори и о проблему стреса, али повремено без дубље анализе, неопходно је да се о том актуелном питању нешто више каже, посебно о типовима злих људи који су склони лагању и преварама, а које аутор сматра болесним особама које треба откривати и лечити.

Према савременом медицинско-психолошком схватању, поремећене структуре личности које аутор у својој књизи сматра носиоцима зла и лажи треба сврстати у тзв. социопатске личности са асоцијалним и антисоцијалним понашањем. То значи да су те особе свој агресивитет усмериле против друштвених норми и институција, појединца или група. Најдоминантнија групација тих особа, појединаца или чак неформалних група припада психопатским структурама личности, односно категоријама које се на основу медицинско-психолошке, односно психијатријске процене и дијагностике сврставају у тзв. граничне структуре личности, међу којима су најчешће заступљене психопате. То су оне препознатљиве структуре личности код којих су настали поремећаји у развоју и формирању личности, а умногоме и у сфери душевног живота. Таква њихова структура личности и душевни живот детерминишу и њихове специфичне облике понашања, који се често манифестују асоцијалним и антисоцијалним радњама, делинквенцијом и криминалитетом. Према ауторовом излагању и тумачењу, све те особе су носиоци зла и лажи.

Трагајући за откривањем зла и људи који лажу аутор, у основи на својствен начин, разматра основни проблем који се тиче социопатских облика понашања. Захваљујући достигнућима медицинско-психолошке науке, то питање је умногоме расветљено, али остаје отворено питање које су могућности, пре свега научно-методолошка решења, у превенцији, ради санирања социопатског понашања и агресивности. Притом,

треба узимати у обзир чињеницу да научна сазнања и практична искуства да социопатско понашање угрожава појединца и групу нарушавањем моралних и етичких норми, које аутор обухвата општим појмом зла, ни у ком случају ни издалека не решава тај проблем. Институционалне и друге друштвене интервенције да се тај проблем разреши, односно ублажи, само делимично успевају у светски размерама. Значи, основни проблем је у изучавању личности и њеног социјалног и еколошког окружења ради откривања покретачких, мотивационих снага социопатског понашања и свеукупне менталне патологије, коју аутор убраја у појам зла и људи који лажу. За научне и стручне раднике тај методолошки приступ није никакво откриће, али је још увек њихов утицај на званичне друштвене институције недовољно значајан да би заштита и унапређење менталног здравља, пре свега деце и омладине, била успешнија.

Тешкоће у решавању те проблематике у пракси настају у сукобу између схватања значаја научних достигнућа у тој области и могућности за њихову примену. То се може тумачити на више начина. Поред осталог и тиме што је здравствена култура и психолошко образовање просечног човека још увек скромно и оскудно, или је компромитовано ненаучним предрасудама, сујеверјем и празноверицама. Категорије особа са социопатским понашањем, које аутор сматра носиоцима зла и лажи, у социјалној средини се често стигматизирају и тиме још више подстичу на агресивност и животну несигурност. Нису усамљена мишљења да у том случају такве особе треба изоловати и препустити властитој судбини. У таквом положају социопатске особе покушавају да пронађу код својих једномишљеника психолошку заштиту и одбрамбене механизме. На том се принципу формирају тзв. неформалне групе у различитим социјалним срединама. У основи, такве групе су антипод сваком конструктивном понашању и поштовању социјалних норми. То значи да превенирање таквих облика понашања захтева другачији, хуманији приступ и улагање напора да се такве особе прихвате у социјалној средини, а свакако да и оне саме прихвате социјално окружење.

Категорије људи у којима аутор, у суштини, види изворе зла и лажи искључују поштовање према социјалним и легалним нормама, и немају осећање кривице и одговорности за обављене деликвентне и криминогене радње. Сада се то по Фројдовом концепту стручно тумачи неразвијеношћу и закржљалошћу Суперега, чија је функција веома добро позната. Одатле и произилазе све патње појединаца и група које доживљавају од социопата, који су често организовани и у „мафијашке“ групације, чија се активност, и поред примене свих превентивних мера, никако не смањује.

Посебан проблем тих особа, које аутор сматра главним носиоцима зла и лажи, јесте то што оне најчешће нису душевни, психијатријски болесници у класичном клиничком смислу. Наиме, они се налазе на граници нормалних особа и душевних болесника, и у друштву имају сва

грађанска, законска и професионална права и обавезе као и потпуно нормалне особе. Оне их преузимају, али их не испуњавају и неодговорно се понашају, те због тога долазе у сукоб с околином. Притом оптужују друге, а за себе траже права која сматрају да су им ускраћена, па су због тога склоне да често воде судске спорове. С друге стране, бар за сада, не постоје ни медицинске, ни законске, ни професионалне могућности да им се та права и обавезе ускрате, пошто им припадају као и потпуно нормалним особама. Међутим, морају се тражити научни и стручни методолошки приступи за решавање тог деликатног питања у пракси. Проблем постаје још сложенији ако се те особе налазе на вишим и одговорнијим дужностима и поседују већу економску моћ. Тада постоји већа опасност и ризик да околина доживи неко зло о којем аутор говори у својој књизи. Најилустративнији примери таквог понашања се изражавају у различитим облицима делинквенције и криминалитета у миру, а посебно у ратним условима. То се показало у свим ратовима кроз историју, а у нашим приликама у рату који се водио на југословенским просторима од 1991. до 1995. године. И поред примене судских казних мера и других облика превенције, те особе не користе своја искуства већ су и даље рецидивисти истих или сличних кривичних дела.

У покушајима да расветли и открије индивидуално и групно зло и лажи, аутор се залаже за примену научноистраживачког рада, што је једини прави начин да се заштити и унапреди ментално здравље, пре свега деце и омладине. У оквиру тога, од интереса су психофизиолошка стања, процеси и збивања, менталне манифестације и појаве, као и психолошки одбрамбени механизми у људском бићу и његовој личности. Сада је веома актуелно питање, поред бројних других која човека угрожавају, проучавање и откривање стреса и стресних ситуација, што аутор у својој књизи на неколико места наглашава, али не образлаже. У савременом социолошком и еколошком окружењу тај проблем је у центру пажње пошто се о њему зна много више него раније, на нижем степену антрополошке еволуције и научних открића.

Медицинско-психолошка наука се у садашње време интензивно бави проблемом стреса због тога што он изазива бројне физиолошке, психофизиолошке и менталне манифестације у људском организму и његовој личности у свим ситуацијама непосредне опасности и угрожавања у еколошком и друштвеном окружењу. У акутној фази стреса то је нормална реакција личности приликом доживљавања афективног стања страха и других непријатних емоција. То је, у ствари, модел и стереотип свеукупних физиолошких и менталних одбрамбених механизма које нормална личност треба да савлада. У супротном, ако није у стању да властитим снагама и механизмима успостави физиолошку и менталну равнотежу, личност реагује психофизиолошки и психопатолошки негативним реакцијама, односно менталним и психосоматским обољењима и поремећајима.

У основи, феномен стреса и његово доживљавање садржи јасно наглашене физиолошке и менталне противуречности. Стимулатори стреса су стресогени фактори, који у човеку изазивају снажна афективна стања страха у акутној фази или хронично страховање, које такође угрожава менталне функције и физиолошке системе. То хронично стање напетости и анксиозности делује веома негативно на адаптационе менталне и физиолошке процесе са манифестацијом менталних и психосоматских обољења и поремећаја.

Човекова ментална и биолошка егзистенција захтева психофизиолошку и менталну равнотежу свих система, што се може обезбедити постојањем мотива сигурности. Доживљавањем афективног стања страха та равнотежа се тренутно мења у стресним ситуацијама због осећања животне угрожености, несигурности и опасности. Од структуре личности и њених менталних и биолошких особина зависи да ли ће успети да савлада стресна доживљавања или ће се она и даље одржавати. После акутне фазе стреса успостављање раније равнотеже за нормалне особе несумњиво је одређена закономмерност, која има и прогностичке вредности. Међутим, мањи проценат особа, у свакој националној популацији, који има одређене менталне и структурне поремећаје личности у томе неуспева већ и даље реагује продуженом стресном хроничном реакцијом, која се често манифестује менталним обољењима и поремећајима. Према тумачењу Скота Пека, те особе су носиоци зла, болести и лажи, чије примере он илустративно приказује у својој медицинско-психотерапеутској пракси.

Ментално болесне особе као носиоци зла и лажи, сматра аутор, припадају различитим менталним групацијама личности које својим понашањем могу на друге особе да делују веома негативно. Неке од њих, као што су неуротичари, који често имају осећање гриже савести и кајања за дела која су учинили, такође могу да делују „заразно“ на околину преношењем својих симптома на друге. Њих обично могу да имитирају емоционално и социјално незреле особе, затим оне с нижим интелектуалним способностима, као и неке друге. Насупрот њима, психопатске особе немају осећање гриже савести и кајања због дела која су починиле, а која, како аутор тумачи, садрже зло, лаж и сатану.

У процесима антрополошке еволуције, у којима су емотивна доживљавања доминантна, у менталним појавама треба сагледавати и елементе позитивног развоја личности и њеног сазревања, као и мотивационе покретачке снаге за боље успостављање кохезионих веза са социјалном средином у свеукупној групној динамици. Несумњиво, то је један од значајних принципа људске егзистенције и развоја. С друге стране, стресне ситуације које доживљавају нормалне личности, како и оне које су носиоци зла и лажи, како их аутор схвата, човек је доживљавао кроз читаву своју антрополошку еволуцију, што се не може никако схватити само у негативном већ и у позитивном смислу. Позитивна еволутивна кретања су се, пре свега, изражавала тако што је човек раније доживљена властита искуства користио у креативне ства-

ралчке сврхе. Ментални и психофизиолошки механизми одбране који се код човека манифестују у виду тзв. адаптационог стресног синдрома у тим условима су законита појава, која га, истовремено, оспособљава да што успешније савлада нове сличне ситуације. То значи да се човек никако не може замислити као неко ко пасивно преживљава у затвореном кавезу, већ као живо биће које суптилно реагује на разноврсне стресне стимулусе природног, социјалног и психолошког окружења.

Међу поремећене структуре личности, које сматра носиоцима зла и лажи, М. Скот Пек убраја и оне које у фази стреса на интелектуалном плану показују благе шизофрене поремећаје мишљења. То би значило да су њихова емотивна стања и субјективна доживљавања властите телесне шеме и социјалног окружења измењена у погледу могућности схватања реалитета. Несумњиво, у тим процесима долазе до изражаја и несвесни механизми психичког живота, који су се с биолошком и менталном еволуцијом постепено развијали и сазревали упоредо с развитком и еволуцијом анатомско-физиолошких структура, а посебно централног нервног система и коре великог мозга. Тај квалитативни скок је настао из нужности у процесу манипулативних активности које су се развијале на нивоу од ирационалног ка рационалном стваралачком усмеравању и оспособљавањем нервно-мишићних структура, а пре свега шаке, која има веома широку репрезентацију у кори великог мозга. Од тада је настао еволутивни и револуционарни период и прогрес у човековој менталној сфери, превасходно квалитативно нови период његовог антрополошког развитка и стваралаштва. Истовремено, почетна рационална ментална сазнања и примена стваралачких активности утицали су, повратном спрегом, на даљи, постепени, еволутивни развој коре великог мозга и сложенијих менталних функција, а тај процес и сада континуирано траје.

Међутим, тај квалитативни и квантитативни прогрес на биолошком плану, а тиме и на менталном плану, у патолошким, органским и менталним поремећајима законито се претвара у своју супротност и негацију, што аутор књиге *Људи лажи* тумачи као извор зла и лажи. Свестан таквих ретроградних процеса на менталном и биолошком плану, човек на вишем нивоу свог развоја и сазнања, опет из нужде – ради властите егзистенције, примењује медицинске интервенције у теорији и пракси. Тако се прилично успешно откривају и сузбијају бројни узрочници органских и менталних поремећаја. Ти успеси у медицинско-биолошким наукама у откривању и сузбијању бројних узрочника патолошких процеса, укључујући и стресогене факторе, у суштини су успостављање раније поремећене психофизиолошке и менталне равнотеже. У развоју личности, прихватањем своје властите менталне шеме, човек се кроз антрополошку еволуцију формирао у међузависно узрочно-последичним односима са својим окружењем – природном, социјалном и културолошком средином. Схватајући психодинамички развој људске личности, Фројд је поставио основе психоаналитичке теорије и праксе. Његово тумачење структуре личности, коју

чине Ид, Его и Суперего, најбоље илуструје биолошке, психолошке и социолошке мотиве унутар те структуре, њихове сукобе и противуречности, који несумњиво постоје у људском бићу, а које су рефлексија многих менталних процеса и појава које треба откривати да би се научно тумачиле. Ид је као биолошка, несвесна структура личности најдоминантнија, али је у сталном сукобу с Егом, као психолошким, рационалним делом личности који покушава да каналише импулсе Ида у позитивном, рационалном смислу. С друге стране, Суперего, као синтетичка компонента социјалних, етичких и едукативних вредности, често је у сукобу с Егом, као психолошком компонентом, а поготову с Идом, који је носилац анималних, биолошких мотива који могу бити узрок ненамерних и злих радњи и неконтролисаног понашања. То се нарочито изражава у афективним стањима, када неке личности нису у могућности да контролишу своје емоције и понашање. Таква емотивна стања су емоције мржње, љубоморе, страха, гнева, и слично. У таквим стањима и нормалније особе могу да се понашају неконтролисано и да почине делинквентне и криминалне радње које Скот Пек тумачи као људско зло. Стога увек треба тражити и откривати мотиве као узрочнике таквих дела. Према томе, успостављање и одржавање биолошке, менталне и социолошке равнотеже између тих делова личности несумњиво је квалитативна вредност и критеријум нормалности у медицинско-психолошком смислу. Разједињавање тих структурних елемената у развојном периоду личности или, касније, у зрелом добу изазива различите менталне поремећаје и девијације понашања које се тешко контролишу, а које Скот Пек назива зло и људи лажи.

Према Фројдовом схватању, ако се не успостави потребна равнотежа између основних структура личности, она се у том случају прилагођава несвесним механизмима одбране тако што непријатне доживљаје потискује у несвесне биолошке сфере душевног живота. Међутим, проблем потиснутих доживљаја и непријатних емоција тиме није разрешен. „Потиснути комплекси“, како их је Фројд назвао, који су увек емотивно обојени, у подсвесном делу психе никако не мирују, већ покушавају да избију на површину у облику неуротичних манифестација, абреаговања у сновима или неадекватног понашања. Ако се тиме угрожава сама личност или њена околина, и то се, према аутору *Људи лажи*, може протумачити као извор зла и лажи.

Није беспредметно да се извори зла и лажи, о чему говори Скот Пек, потраже у нашој прошлости, како с историјског, тако и с антрополошког становишта. Полазну основу за то пружа психолошки појам архетипа, чије је теоријске основе поставио К. Г. Јунг. Тај појам представља и садржи функционалну везу и саставне елементе људске антропологије у развојном току, са свим њеним противуречностима и мотивационим вредностима. Семантички и садржајни појам архетипа је, у суштини, синтеза трајних сукоба, жеља и мотива у генези и еволуцији појединца и групе. То подразумева традиционалне вредности, митове, легенде и ауторитете који су садржани, у различитим фазама,

у сложеном архетипском концепту. Ти садржаји су у архетипу постојани и стимулативни, како на рационалном, тако и на ирационалном плану, па често нисмо у стању да схватимо и контролишемо многе појаве друштвеног и антрополошког развоја и кретања. У сфери друштвеног развоја то су, несумњиво, ратни сукоби, који увек садрже изразиту агресивност и разарања упркос декларативним изјавама о хуманизму, демократији и слободи. То је извор зла и лажи на ширем друштвеном плану, о чему аутор у својој књизи говори као о тзв. групном злу.

Групно зло, сматра аутор, садржано је у већим или мањим групама, или у друштву као најширој социјалној заједници. Та разматрања су веома занимљива, а аутор их илуструје примерима из рата. Због тога пажњу посвећује рату у Вијетнаму, који је амерички народ тешко доживео и, према оцени аутора, није желео да учествује у њему, а посебно није био мотивисан за такву војну акцију далеко од своје земље. У току Вијетнамског рата аутор је, као психијатар, 1972. године, био председник комисије за испитивање психолошких узрока злочина које су починили амерички војници у Милају, провинцији Куанг Нгај у јужном Вијетнаму. Тај догађај се збио 16. марта 1968, а америчка јавност је за њега сазнала тек 1969. године. Аутор у свом делу подвргава оштрој критици тадашњу америчку администрацију због ангажовања америчког народа у Вијетнамском рату, покушавајући да пронађе мотиве за такво понашање, које назива „групно зло“. Он сматра да је америчка администрација ангажовала амерички народ у том рату како би се Америка и остали свет заштитили од комунистичке опасности, Совјетског Савеза, источноевропских и других земаља које су прихватиле и увеле комунистичке друштвене системе.

Да би се боље разумело тзв. групно зло, о којем Скот Пек у својој књизи говори, неопходно је да се размотре нека питања мотивације и принципа формирања већих група, масовних скупова и њихове психолошко-социјалне реакције. Према савременом схватању, понашање појединца, групе и масе покрећу мотивационе снаге, што је основни разлог да психологија посвећује велику пажњу изучавању проблема мотивације и њеног утицаја на облике испољавања одговора на понашање појединца и групе. Према савременом схватању, мотиви се према пореклу могу разврстати у две основне групе. У прву се убрајају урођени, наследни или биолошки мотиви, као што су глад, сексуални нагон и сан, а у другу групу борбеност, сигурност, самопотврђивање, љубав итд. Поред тих мотива у социјалним интеракцијама и комуникацијама познати су тзв. грегарни и афилијативни мотиви, а они су посебно значајни за понашање појединца, групе и масе.

Многи аутори сматрају да је грегарни мотив или потреба за удруживањем међу најважнијим потребама људског понашања. Тенденција везивања за групу, тежња припадности групи и потреба за прихватањем од групе води порекло још из животињског света. Она се код човека задржала кроз читав друштвени развој и процес социјализације. Појам потиче од латинске речи *greg*, *gregis*, што значи крдо, стадо.

Неки аутори сматрају да грегаријански мотив чак треба сврстати у урођене мотиве. Сличну функцију има и тзв. афилијативни мотив, који се изражава у потребама човека да се удружује са другима, а не само да се нађе у присуству других особа. Та два мотива се допуњују, па неки сматрају да међу њима нема значајне разлике. То се објашњава тиме што дуготрајна изолација изазива код човека анксиозност, напетост и непријатне емоције, а у тежим животним условима депресију, менталне кризе и поремећаје. Неки сматрају да је афилијативност урођена, па према томе има и нагонске, инстинктивне тенденције, док други с правом указују да доживљавање страха и анксиозности појачава афилијативне потребе у групи и маси. Најилустративнији су примери понашање војних јединица, групе и масе у ратним условима, када то понашање може да се претвори у изразиту агресивност и деструктивност са нежељеним, злим последицама, о којима често говори аутор књиге *Људи лажи*. Да би се прикрила таква недела од шире јавности користи се психолошки механизам рационализације, односно приписивање нечасних радњи свом противнику, што је идентификација с лажима и обманама. С друге стране, познато је из праксе да удруживање у групе доводи до редукције страха и побољшава менталну бистрину, односно до ослобађања човекових интелектуалних функција од притиска и блокаде свести и њеног сужавања због непријатних емоција и доживљавања.

Масовно и групно понашање се може боље разумети ако се размотре принципи и механизми психолошко-социјалне интеракције, под којима се подразумевају промене и деловање појединца и групе и њихови међусобни односи. У изучавању групног понашања К. Левин је увео појам групне динамике, под којим подразумева функционалне односе и збивања како у самој групи, тако и у односима групе према другим групама. Групна динамика је, у ствари, израз деловања механизма психосоцијалне интеракције, међу које се убрајају имитација, сугестија, симпатија, идентификација, социјални притисак и инхибиција. Пошто су одређене особености групног понашања сличне понашању масе, логично је да се ти психолошко-социјални механизми изражавају у разним облицима масовних комуникација.

Психолошко-социјални механизам имитације је модел понашања под којим се подразумева да особа реагује на исти начин као и нека друга, која јој служи за узор. Неки аутори говоре о нехотимичној – несвесној, и хотимичној – свесној имитацији. Нехотимична имитација се заснива на рефлексној, несвесној или присвесној радњи. Пример за такве реакције је одговор малог детета на мајчине гестове и осмехивање. Или, код одраслих, „заразно зевање“, кашљање, плакање, кијање или смејање као одговор на сличне реакције других особа које се налазе у њиховој средини. Под свесном имитацијом подразумева се свесно понашање и модел реаговања који је својствен појединцима и групама. Неки сматрају да је то облик учења и да људско друштво почива на конформизму и конвенцијама које се наглашују, а идентификација је посе-

бан механизам којим се објашњава свесна имитација. Све то указује да имитација у групном и масовном понашању има доминантну функцију у процесима хомогенизације.

Сугестија је веома важан принцип и механизам у групном и масовном понашању и комуницирању. Има више приступа појму и садржају те дефиниције. Још почетком овог века Мек Дугал је сугестију дефинисао на следећи начин: „Сугестија је процес комуницирања који доводи до прихватања с уверењем предложеног садржаја у којем не постоји никакав логички темељ који би такво прихватање оправдавао“. Према томе, основни смисао сугестије је то да се идеје, садржаји и ставови не прихватају на рационалној, критичкој основи, нити она то условљава. Сугестија ће имати ефекта ако особа којој се сугерише нема способност властитог расуђивања. Типичан пример су деца, старије особе са знацима сенилности, затим незреле и ментално заостале особе. Уколико је способност особе за критичко расуђивање слабија, утолико је сугестибилност код ње јаче изражена. Склоност неке особе да некритички прихвата туђе идеје, ставове и радње назива се и хетеросугестијом. Ту појаву треба разликовати од аутосугестије, када особа сама себе доводи у ситуацију да усваја туђе идеје и ставове. У стручној литератури се говори и о тзв. идеомоторној сугестији, која се изражава радњама и покретима, или вербалним саопштавањем. Те радње и вербализација нису под контролом свести или су, чак, само под минималном цензуром. Тако је на спортским утакмицама довољна само једна радња или покрет транспарентом па да се у маси појави безброј сличних покрета, или је довољно само да се избаци једна парола, па да се она брзо прихвати и рашири у маси.

Сугестивно деловање масе је посебно наглашено у изненадним, стресним ситуацијама: рату, елементарним катастрофама и у сличним условима, јер се појединци у маси тада осећају сигурније, а међу њима се развијају чвршће емотивне везе и комуникације. Међутим, то осећање сигурности појединца у маси истовремено ублажава индивидуалне разлике и ограничава испољавање самосталности, отежава праћење и проверавање догађаја, као и критичко рационално расуђивање. Уколико су особе инфантилније и незрелије, посебно оне с поремећајима структуре личности, утолико су више склоне сугестији и имитацији. У свим масовним, импулсивним и агресивним акцијама, као што су демонстрације, паника и линчовање, преовладавају нагонске, примитивне радње. У старој Грчкој су описане масовне епидемије, тзв. заразне сатирске сцене у граду Милету. Наиме, младе девојке су у стању сужења свести западале у „свемогуће екстатичне и махните“ покрете који су завршавани и самоубиством. Сугестибилно понашање масе нарочито је очигледно у религиозним обредима и разним другим ритуалима. Та појава континуирано постоји у савременим условима, а из прошлости се за њу могу навести бројни примери. На пример, око 1000. године очекиван је долазак антихриста, што је имало за последицу различите анбормалне реакције масе – самокажњавање, „истеривање вештица“ и примену других агресивних поступака. Илустративан пример сугести-

билног понашања масе дечијег узраста су дечији крсташки ратови у средњем веку. За време тих ратова слабо одевени и обучени дечаци ишли су од града до града и прикупљали своје вршњаке позивајући их у свети рат. Тако се сакупила читава војска дечака, који су се укрцали на бродове и заувек нестали у морским таласима. У савременим условима сугестибилно понашање масе се снажно подстиче средствима масовних комуникација.

У психолошко-социјалним интеракцијама и комуникацијама симпатија је важна психичко-емотивна појава. Неки аутори симпатију убрајају у систем инстиката, док је други тумаче као емоцију или емоционални став једне особе према другој. Симпатија и њен антипод антипатија су супротна емоционална стања која спутавају свесне, рационалне механизме. Као пример може послужити „хало ефекат“, односно то што о некој особи просуђујемо у позитивном смислу само на основу наше наклоности и симпатије према њој, губећи из вида њене друге, а посебно негативне особине.

Психолошки механизам идентификације има велики значај и функцију у индивидуалном и групном понашању. Личност у групи и на масовним скуповима преко механизма идентификације знатно губи од своје индивидуалности, пре свега због тога што су психолошко-социјални мотиви који делују у групи и маси толико снажни да личност није у стању да изражава и задржи своју ранију индивидуалност. То посебно важи за особе са поремећајима у структури личности, психопате и неке друге категорије чије је индивидуално понашање упадљиво у социјалној средини. Те особе, посебно у кризним, стресним и ратним ситуацијама испољавају агресивност и деструктивност у погрому, линчу, протесту, демонстрацијама итд. Њихово понашање може постати веома опасно за околину уколико успеју да се наметну маси, односно групи коју воде као неформалне вође и покретачи деструктивних акција. Они су тада носиоци напетости, мржње, гнева и сличних афективних доживљавања. Иначе, у социјалној психологији масовног понашања за те реакције одомаћен је појам „психосоцијална епидемија“. На тај се начин са научног становишта могу објаснити многе појаве зла и лажи у групном понашању које Скот Пек назива тзв. групно зло и о њему посебно расправља у ратним условима.

Конечно, аутор књиге *Људи лажи* групно зло у контексту групне динамике сагледава у наглашеном нарцизму, лењости и лагању, осуђујући сваку нацију која прибегава агресивним ратним акцијама. Као врхунац лажи, лицемерја и обмане свога народа издваја Хитлерово понашање као највеће зло европске и светске цивилизације. Аутор је, како сам каже, своју књигу и назвао *Људи лажи* јер сматра да је лагање узрок и манифестација зла. Он дословно каже: „Зле људе препознајемо делимично због тога што лажу“. Да се читава проблематика зла и лажи не би превише прагматично посматрала, аутор се залаже за планирање и организовање научноистраживачког рада ради откривања, идентификације и превенције индивидуалног и групног зла које угрожава савременог човека.